



איצוטים זרים ושונים

קבוצות שוליים בהיסטוריה

עורכת: שולמית וולקוב

מרכז זלמן שזר לתולדות ישראל



מיעוטים, זרים ושונים

מיעוטים, זרים ושונים קבוצות שוליים בהיסטוריה

עורכת

שולמית וולקוב



מרכז זלמן שזר לתולדות ישראל
ירושלים

המערכת המדעית

פרופ' ישעיהו גפני (י"ר), צבי יקותיאל, פרופ' ג'רמי כהן,
פרופ' רוברט ליברלס, ד"ר מנחם מור, פרופ' שמואל פיינר, פרופ' יוסף קפלן
מרכזת המערכת: מעין אבינרי־רבהון

התקין והביא לדפוס: יצחק כהן

ספר זה ראה אור בסיוע
משרד המדע, התרבות והספורט

© Copyright by The Zalman Shazar Center for Jewish History, Jerusalem

Printed in Israel, 2000

מסת"ב 1-155-227-965 ISBN

Catalogue No. 185-472 מספר קטלוגי

© כל הזכויות שמורות למרכז ולמן שזר לתולדות ישראל, תשס"א

אין להעתיק או להפיץ ספר זה או קטעים ממנו, בשום צורה ובשום אופן, אלקטרוני או מכני,
לרבות צילום או הקלטה, ללא קבלת אישור בכתב מהמוציא לאור.

סדר ועימוד ממוחשב: מרכז ולמן שזר

לוחות: מכון האופסט שלמה נתן; הדפסה: דפוס גרפית ('גרף חן') בע"מ

כולם בירושלים

תוכן העניינים

7	מבוא	שולמית וולקוב
שער ראשון: חברת הרוב ומקומם של מיעוטים		
17	השלם וחלקיו: מבט על אחדות וריבוי בחברה	אביעד קליינברג
37	מקורפורציה לאומה: יהודים כמיעוט אתני במזרח אירופה	ישראל ברטל
51	מיעוטים בשיח הפוליטי הערבי	עפרה בנג'ז
שער שני: זהויות משתנות, מאבקים פנימיים, בידוד והשתלבות		
67	האם היו העבדים באתונה והגרים בה – מיעוטים?	גבריאאל הרמן
79	מיעוט תחת ישויות יריבות: המוזערבים בספרד הימי ביניימית	דייגו אולשטיין
93	"מבודדים אך לא דחויים": היהודים בחברה האיטלקית בתקופת הרפורמציה הקתולית	רוני ויינשטיין
133	"שמאל דוחה וימין מקרבת" – על אנשים חריגים בראי ספר חסידים	אפרים שהם-שטיינר
161	מגילת רות ועיצוב גבולותיו של ה"אחר" באנגליה של המאה ה־16	יוכי פישר-יגון
191	משוגעים ושיגעון באימפריה העות'מאנית במאות ה־15–17	מירי שפר
205	ללכת שבי: סוגיית האינדיאנים־הלבנים במושבות צפון אמריקה, 1750–1800	שרון הלוי

221	מיעוט שהוא גם רוב: קהילת העלמא השיעים בעיראק במאות ה־19 וה־20	מאיר ליטבק
243	העלויים – אדוניה של סוריה – מעדת מיעוט לעדה שלטת	אייל זיסר
263	זהות ותודעה לאומית בקרב הצוענים בגרמניה	גלעד מרגלית
283	מיעוט שולי מול שתי חברות־רוב: "יהודים חסידי ישוע" לנוכח היהדות והנצרות (1850–1950)	גרשון נראל
299	"ש רקבון רציני בחברה שלנו וצריכין להכיר את האמת": ביקורת עצמית בשיח הפנימי של החברה החרדית בישראל	קימי קפלן
331		מפתח

מבוא

לאחרונה הולך וגובר העניין במיעוטים, בהיסטוריה שלהם וביחס שבינם לבין חברת הרוב. אפשר להסביר תופעה זאת בשתי דרכים: האחת פוליטית והאחרת היסטוריוגרפית. אחרי ככלות הכל, קיומן של קבוצות מיעוט וכן המתח והמאבקים בינן לבין אוכלוסיות הרוב הינם עניין של קבע, שימיו כימי ההיסטוריה האנושית בכלל. אין תקופה היסטורית שלא היו בה מתחים מסוג זה ואין אזור בעולם שתושביו לא התנסו במאבקים כאלה. לכן, במבט ראשון מפתיע להיווכח, שעד לאחרונה טיפלו היסטוריונים בנושא זה רק לעתים רחוקות, בשולי העיסוק העיקרי שלהם. ככלל, נדמה שהחובה, ואולי אף הזכות לעשות זאת, הוטלה על בני המיעוטים עצמם, שכן לאלה שעסקו בתולדותיה של חברת הרוב היו תמיד עניינים חשובים יותר לענות בהם. גם כיום יש צורך להסביר ולהצדיק את העיסוק במיעוטים. אומנם כיהודים יכול היה תחום זה להיחשב כמרכזי דווקא במקומותינו, אך האומנם עוסקים יהודים החיים היום בארץ בקבוצת מיעוט כאשר הם חוקרים את תולדות ישראל בין העמים, או שמא מנקודת הראות שלנו אין עוד העיסוק הזה אלא חזרה אל מקורותיה של חברת הרוב שלנו?

מכל מקום, למרות ריבויים של מיעוטים ושכיתותן של הבעיות הכרוכות ביחסים הסבוכים בינם לבין חברות הרוב, בולטת ההזנחה היחסית של תחום זה. אלא שהזנחה זו אינה מקרית. היא נובעת מהנחות היסוד של הדיסציפלינה ההיסטורית, המשמשות גם כיום את מרבית ההיסטוריונים, ואף שימשו בעבר, לפחות במהלך שתי המאות האחרונות, את כל מי שפעלו במסגרותיה המקובלות. זוהי תוצאה בלתי נמנעת כמעט של הפרספקטיבה המרכזית של מקצוע ההיסטוריה, כפי שהתפתח מאז השליש הראשון של המאה ה-19, תוך שהוא נשען, תיאורטית ומעשית גם יחד, על מורשת ההיסטוריוציזם הגרמני. על פי גישה זו, ניתן להתייחס אל ישויות היסטוריות, כגון עמים ומדינות, כאל פרטים נבדלים זה מזה, ישויות אינדיווידואליות, אשר כל אחת מהן נבחנת על פי מקורותיה, דרכי התהוותה ו"אופיה" המיוחד. ליאופולד פון רנקה, הנחשב כראש וראשון להיסטוריונים המודרניים המקצועיים, אומנם עוד הצליח להעניק לאירופה המערבית והמרכזית גם יחד, על כל מכלול הביטויים התרבותיים והמדיניים שלהן, מעין תבנית אינדיווידואלית אחת. לגביו עדיין לא היתה מדינת הלאום תזות הכל. אך מייד אחריו עסקו מרבית ההיסטוריונים המקצועיים – בצרפת, בגרמניה

ובאנגליה – כמעט ללא יוצא מן הכלל בנושא אחד בלבד: תולדות מדינת הלאום שלהם עצמם, תהליך התהוותה וגיבושו של כוחה היחסי במערכת הבינלאומית. מכאן נבע העניין שלהם בהיסטוריה דיפלומטית, ביחסי חוץ, ולעתים אף בנושאים עיקריים של מדיניות הפנים, בעיקר אלה שהשפיעו ישירות או בעקיפין על אותו מאזן כוחות אירופאי מסורתי או על המאבק על הבכורה ביבשת זו. פחות תשומת לב הוקדשה בדרך כלל ליחידות תרבותיות מקיפות יותר או למרכיבים תוך-חברתיים, שנחשבו משניים מתוך נקודת הראות הזאת. רק לעתים רחוקות צמחו בתוך המימסד המקצועי הזה, המודרך על ידי העניין במאורעות הדרמטיים שבסיפור ההיסטורי ומוקסם על ידי דמויות המופת שהנהיגו אותם, אנשים שהתעקשו לעסוק בנושאים אחרים. כך צמחה, אומנם בשוליים, היסטוריה תרבותית, שהתמקדה לא אחת בווטות ובפרטים, וכך גם התפתחו ניצנים ראשונים של היסטוריה חברתית, העוסקת במעמד הפועלים, בנשים ואפילו במיעוטים. גם ההיסטוריוגרפיה היהודית המודרנית החלה את דרכה בשולי ההיסטוריוגרפיה ההגמונית הזו של מדינות אירופה. גם היא נכתבה, כמעט ללא יוצא מן הכלל, בידי היסטוריונים יהודים ונשארה תמיד מבודדת במסגרות משל עצמה. נושאים מסוג זה התקבלו על ידי המימסד במידה מסוימת של סלחנות, אך בעיקר מתוך אדישות. המימסד ההיסטוריוגרפי היה אכן אירופוצנטרי לא רק במובן הגיאוגרפי אלא גם במובן התרבותי. גם זרים ושונים שישבו בתוכו ממש לא עניינו אותו.

למרות זאת היו אלה דווקא תפיסת הלאום החדשה והמושגים החברתיים והמדיניים שהכתיבה מי שנתנו לראשונה משמעות למונח 'מיעוטים'. במערכות החיים של המשטר הישן התקבלה בדרך כלל מידה מסוימת של פלורליזם – ויהיה זה פלורליזם אתני, לשוני, או דתי – כדבר מובן מאליו. לא היה זה כמובן הפלורליזם העקרוני והשוויוני, הזוכה היום לעדינה תחת הכותרת של רב-תרבותיות, אלא פלורליזם מסוג אחר, הנשען בראש ובראשונה על היררכיה קפדנית ונוקשה. בראש ההיררכיה הזו עמדה קבוצה קטנה, האריסטוקרטיה, שהחזיקה בידיה גם את מוסרות השלטון וגם את מרבית הנכסים החומריים והרוחניים של החברה. לכל היתר היה מקום קבוע פחות או יותר במסגרת ההיררכיה הקיימת, כפי שזו התארגנה מתחת לאותה קבוצה קטנה, והם נאלצו למלא את החובות המוטלות עליהם ולקוות שיוכלו גם לזכות מעת לעת בזכויות מסוימות. אפילו היהודים היו חלק לגיטימי של המערכת הזו. אומנם לא היה אז לאיש ספק לגבי חשיבותה של השתייכות דתית עבור ההכרה העצמית של האדם ומקומו בחברה. היהודים, שזוהו תמיד כבני דת אחרת במסגרות השונות של העולם הנוצרי והמוסלמי כאחת, לא יכלו אלא להיחשב כזרים. הימצאותם הקבועה עוררה תמיד חשדנות ולעתים אף פחד, שנאה או גילויים של אלימות. אך הקהילות היהודיות, כגופים קורפורטיביים בחברה הבנויה מיחידות קורפורטיביות, יכלו להמשיך להתקיים, ולעתים אף לשגשג, תחת חוקיהן הן ובמסגרת המגבלות שהוטלו עליהן. רק בתוך גוף מדיני אשר ההצדקה

העיקרית שלו היא האומה האחת והבלתי־ניתנת־לחלוקה; רק כאשר אחידות אתנית ותרבותית היו לסימן ההיכר של המדינה החדשה; רק אז הפך מצבם של היהודים לבעיה; רק אז, בעצם, נולדה "הבעיה היהודית" בצורתה המודרנית ועימה הצורך למצוא לה פתרון.

סיפור תולדות האמנציפציה הוא דוגמא מעניינת לבעיה שנוצרה בהקשר זה. למרות ההבדלים ביחס ליהודים במדינות אירופה השונות, הלכה והסתברה ככולן במהלך המאה ה־19 משמעותה של האמנציפציה כהענקת זכויות שוות מתוך ציפייה להפחתה משמעותית – ואולי אף להיעלמות – של כל ההבדלים התרבותיים בין היהודים לסביבתם. כידוע, העניקה המהפכה הצרפתית את שוויון הזכויות ליהודים כפרטים ולא ליהודים כקבוצה. מעבר לכך היתה טמונה במדיניות זו ההנחה, שבתנאים של שוויון יתנהל תהליך ההיטמעות שלהם ביתר קלות וביתר מהירות. בגרמניה, לעומת זאת, הוצגה מידה מסוימת של ביטול הייחוד היהודי מראש כתנאי לקבלת זכויות האזרח המלאות, והויכוח על האמנציפציה שלהם נסב תמיד סביב שאלת ההצלחה או אי־ההצלחה של תהליך הטמיעה הנדרש. במקרה הראשון נתפסה ההתבוללות כתוצאה בלתי נמנעת ממש של האמנציפציה, ובשני – כתנאי לה. אלא שכך או כך, עקרון האחידות התרבותית היה קנה המידה העיקרי ליחס שהעניקה מדינת הלאום באירופה ליהודים. בכל המקרים היתה המטרה העליונה – השגת הומוגניות רבה ככל האפשר.

אומנם מידה מסוימת של שוני נתקבלה כרע הכרחי גם במסגרת זו. מיעוט של פרוטסטנטים במדינה קתולית או של קתולים במדינה פרוטסטנטית היה נסבל, גם אם לא בלתי פורבולמטי. מדינת הלאום הצרפתית התגברה על הקושי הזה על ידי עקרון ההפרדה בין דת למדינה, ואילו עם הקמת מדינת הלאום הגרמנית, הפך מייד קיומו של מיעוט קתולי גדול ברייך החדש לבעיה קיומית, שמלחמת־התרבות (Kulturkampf) של ביסמארק היתה רק הביטוי הפוליטי המובהק, אך לא היחיד, שלה. בכל זאת, בעוד שמידה של פלורליזם נוצרי נחשבה כבלתי נמנעת באירופה שלאחר הרפורמציה, קשה היה להשלים עם קיומה של קהילה יהודית נפרדת בעולם של מדינות לאום. הם הפכו בתוך כך, יחד עם קבוצות של זרים ושונים אחרים, ל'מיעוטים'. בו בזמן, במסגרת תהליכי הדמוקרטיזציה של אירופה, הלכו והתגבשו גם כללים חדשים בנושא זה. הדגם הראשוני, של צרפת המהפכנית, אכן הכתיב, כבר מהתחלה, יחס של שוויון פורמלי כלפי כל אזרח ואזרח. ואילו הצורך לתת ביטוי לזהויות אחרות גם ברמה הקולקטיבית הלך והסתבר במהלך המאה ה־19, עד שהוכר לבסוף כעיקרון מנחה בעת התגבשותה מחדש של אירופה לאחר מלחמת העלם הראשונה. היה זה למעשה כורח המציאות, בעיקר באותן מדינות חדשות במרכז אירופה, שנוצרו על סמך הרעיון של הגדרה עצמית, אך מצאו עצמן מייד מול קבוצות של מיעוטים בעלות הכרה לאומית שלא נפלה במאום מזו של קבוצות הרוב. רק במדינות של הגירה תמידית, כמו למשל בארצות־

הברית, אפשר היה עדיין לדבוק בתקווה של "כור ההיתוך" המיתולוגי, אשר יטשטש זהויות פרטיקולריות ויצור אדם חדש. וגם ימיה של התקווה הזו, כידוע, היו קצרים. לאחרונה, כך נדמה, הולכת ומתגבשת גישה חדשה לנושא כולו. הכמיהה לגיוון חברתי, כמיהה שהיתה בעבר מנת חלקם של הוגים יוצאי דופן, וההכרה בערכו של הגיוון כתמריץ ליצירתיות וכמסד לעושר תרבותי, הופכות להיות קו מנחה מרכזי במחשבה ובמעשה הפוליטיים היום. בעולם שאחרי מלחמת העולם השנייה ולאחר שואת יהדי אירופה, בעידן של דה־קולוניאליזם נרחב וחסר פשרות, נראות עתה כל הגישות הקודמות לשאלת המיעוטים מיושנות ובלתי רלוונטיות. החיפוש אחרי 'שורשים' והדגש על זהויות אמריקניות 'של מקף', דהיינו אלה של האיטלקים־האמריקנים, האירים־האמריקנים או היהודים־האמריקנים, מבליטים את הצורך בהדגשת ייחודיותן של קבוצות רוב ומיעוט כאחד. מול הכוחות המטשטשים כל הבדל שמביאים עימם החידושים הטכנולוגיים, בעיקר בתחום הקומוניקציה, ומול תהליכי גלובליזציה מהירים, מקבלות הזהויות האלה ערך מוסף. השבריריות של מהלכי האינטגרציה של מיעוטים, גם במדינות הלאום הוותיקות ביותר ובעלות הזהות הבוטחת והמגובשת ביותר, נעשתה היום כה גלויה לעין וכה מאיימת, שגם מדינות אלה עצמן נאלצות לחשוב עתה מחדש על מדיניות המיעוטים שלהן. ולבסוף, הפוסט־מודרניזם הפך מצידו את רעיון הרב־תרבותיות לסיסמה פוליטית רבת השפעה. מיעוטים מכל הסוגים הם היום במרכז הדיון הפוליטי. את הבעיה הזו שוב לא יהיה אפשר להסיר מסדר היום.

במקביל הלכו גם ההיסטוריונים והתרחקו מן הסיפור ההגמוני של מדינת הלאום שלהם. בעוד שניסיונות מכיוון ההיסטוריה התרבותית מן הסוג הישן לא הצליחו מעולם לערער את הזעזעויות הברורות של מרבית העוסקים בתחום, היתה זו לבסוף ההיסטוריה החברתית החדשה, אשר שינתה לחלוטין את פני המקצוע במהלך ארבעת העשורים האחרונים. בהשפעת הניאו־מרקסיזם לשלוחותיו, אסכולת 'האנאל' בצרפת והקבוצה לחקר תולדות המשפחה והדמוגרפיה ההיסטורית בקיימברידג', הפך העיסוק בשאלות מסוג אחר, שאלות שלא נבעו עוד באופן כה ישיר משיקולי הכוח של מדינת הלאום, לזרם המוביל בהיסטוריוגרפיה של ימינו. ההיסטוריה של קבוצות חברתיות איננה עוד עניין אידיאלוגי, בעל ערך מדעי מפוקפק. היא משמשת עתה לא אחת כמוקד לעיסוק מקצועי מובהק ומושכת אליה היסטוריונים ותיקים וצעירים רבים. להיסטוריה החברתית יש היום אף יומרה להפוך ל'היסטוריה של החברה' ולקחת תחת חסותה, כביכול, גם ענפים כמו היסטוריה פוליטית, למשל, או אפילו היסטוריה דיפלומטית. עתה, משנשברה ההגמוניה של העיסוק במדיניות חוץ, אפשר לשוב ולדון בפוליטיקה מונח פרספקטיבה חדשה ומתוך עמדה של כוח. אפשר גם להתמודד עם היסטוריה תרבותית אחרת, זו ההולכת ותופסת את מרכז הבמה. מכל מקום, כפי שראינו, העיסוק במיעוטים הפך לאחרונה לא רק לגיטימי אלא אף חיוני. דרך חקר

היחס למיעוטים ניתן כמובן גם ללמוד על חברת הרוב עצמה. אך גם העיסוק בקבוצות 'השוליים' עצמן, בזרים ובשונים למיניהם, יש לו היום הצדקה מלאה. בשנת תשנ"ו, אומנם באיחור מה, החליטה גם החברה ההיסטורית הישראלית להקדיש לנושא זה את הכנס השנתי שלה.

לפנינו חמישה עשר מאמרים שלוקטו ועובדו לפרסום בעקבות הכנס. הם מובאים בשני שערים: הראשון מוקדש בעיקרו לסקירת היחס שבין מיעוטים לחברת הרוב בפרקי זמן שונים ובתרבויות שונות, ואילו השני כולל עבודות ממקודות יותר, שעניינן יחסים של מתח וקונפליקט בתוך קבוצות המיעוט, שאלות של כינון זהות והחלפתה, ומקרי מבחן לתהליכי השתלבות מכל הסוגים – מודעים יותר ומודעים פחות, מוצלחים יותר ומוצלחים פחות. פותח את הכרך מאמרו של אביעד קליינברג בשאלת האחדות והריבוי בחברת ימי הביניים. בהקשר מוקדם זה, כפי שכבר הוזכר לעיל, אין בעצם מובן למונח 'מיעוט'. הריבוי החברתי נתפס אז כחלק ממצבו המפורד והמפוצל של האדם, וחוכיותו של הפרט הוגדרו מכוח השתייכותו לקבוצה. היה זה, מסביר קליינברג, מצב של "פלורליזם לא אידיאולוגי", שהתקיים בפועל, למרות החזון של חברה נוצרית אחידה, שהכירה בעצם רק בהבדלים שבין הדיוטות לאנשי הכמורה ובין מאמינים ללא-מאמינים. אלא שמאז שלהי המאה ה-12, עם ראשיתו של עידן חדש, רצוף מתח ושינויים, התפתחה באירופה הימיינימית, על פי קליינברג, "היפוכונדריה אפיסטמולוגית" ונתחזק הצורך בהגדרה עצמית ברורה. המינות העממית בתקופה זו ערערה את הביטחון העצמי של הכנסייה והפכה את החברה הנוצרית ל"חברה רודפת", שהתקשתה לקבל את קיומם של זרים ושונים בתוכה. בתוך כך השתנה גם מצבם של היהודים. כמו זרים אחרים גם גורלם נקבע בעיקר על פי התמורות שעברו על חברת הרוב באותן השנים. מעל הכל היו אלה הצרכים הפסיכולוגיים של חברה זו והתנאים החברתיים המשתנים בה, שהכתיבו והגדירו את מעמדם של המיעוטים בתוכה.

הדבר נכון גם לגבי מצבם של היהודים מאז אמצע המאה ה-16 במזרח אירופה, כפי שמראה ישראל ברטל במאמרו. שם, הוא טוען, השתנה מעמדם בהתאם ליחסי הכוחות בין מנגנון המדינה הריכוזית, ששאף לשלב גם אותם כנתינים, לבין מגמות הבהדלנות של הקבוצות האתניות השונות באימפריות הרב-לאומיות ששלטו באזור זה עד לתוך המאה ה-20. ריבוי של מיעוטים הוא אכן אופייני במיוחד למרכז אירופה ולמזרחה, אך משאנו פורצים את המגבלות הגיאוגרפיות של יבשת זו, מסתבר שאין הוא ייחודי לאזורים אלה בלבד. בסקירתה של עפרה בנג'ו על ארצות ערב אנו מתוודעים לדיון, הראשוני משהו, המתקיים שם לאחרונה בנושא המיעוטים. גם היא מתארת סביבה הרוויה במתח בין הקבוצות השונות, דתיות ואתניות כאחת, אך המסרבת בעקשנות להכיר בחשיבותה של הבעיה ובחומרתה. מדינות הלאום במזרח התיכון, שזהותן מורכבת ותחושת הביטחון שלהן בכוחן האינטגרטיבי היא לעתים רופפת, מתקשות

עדיין להתמודד בפומבי עם בעיית המיעוטים. היא מחריפה, כמובן, ככל שמתעלמים ממנה.

השער השני של כרך זה מאורגן פחות או יותר בסדר כרונולוגי. הוא נפתח במאמרו של גבריאל הרמן, העוסק בשאלה אם אכן היו העבדים והגרים באתונה הקלאסית בגדר מיעוטים. הוא מתאר את החיץ המעמדי הנוקשה שהתקיים בין האזרחים באתונה מצד אחד לבין שני המעמדות האחרים שחיו בעיר מצד שני. חיץ זה התקיים בחברה שהביאה את עקרון השוויון לידי קיצוניות חסרת תקדים, ואת הפרדוקס הזה מבקש הרמן להסביר בעזרת הקבלה לתפיסות הגזעניות שהתפתחו במהלך המאה ה-19. אלה וגם אלה, כך הוא טוען, הוציאו קבוצות מסוימות מתוך המין האנושי ואיפשרו בדרך זו לקיים בו בזמן אידיאולוגיה שוויונית ופרקטיקה של אפליה חסרת תקדים. בשני המקרים, בראשית המסע ההיסטורי שלנו כאן ולקראת סופו במהלך המאה ה-19, הביא הצורך באחידות ובהומוגניות לידי הוצאתו מן הכלל של "אחר" ואף לידי שלילת אנושיותו.

צרכיה המיוחדים של חברה השואפת לאחידות מסתברים כמכריעים גם במקרים אחרים, המתוארים במאמרים המופיעים בשער השני. כך, למשל, נסבלה נוכחותם של ה'מוזערבים', אותו מיעוט נוצרי בספרד תחת השלטון המוסלמי, ונתאפשרה שמירת זהותם המיוחדת. מאוחר יותר, בעקבות הרקונקיסטה, נדרשה מהם אסימילציה מלאה דווקא במסגרות של החברה הקסטיליאנית הנוצרית, שהחשיבה אחידות דתית ותרבותית יותר מכל. שילוב בין עמדות היסוד של השלטון הקיים כלפי קבוצת המיעוט ובין גמישותה של זו ויכולתה לספוג השפעות ולמתן ניגודים, שילוב זה הוא שמסביר את ההבדלים שנתגלעו במחקרו הראשוני והמפורט של דייוויד אולשטיין על מיעוט זה. מאמרו של רוני ויינשטיין מטפל במערכת יחסים דומה במקצת, אם גם בהקשר שונה לחלוטין. הוא עוסק בתהליך סגירת היהודים בגטאות באיטליה של תקופת הקונטר-רפורמציה. גם כאן לא היה צורך בנקיטת אמצעים כה חמורים כל עוד התקיימה זהות נוצרית ברורה וחד-משמעית, ששום קהילת כופרים יהודית לא יכולה היתה לערער. רק בעקבות הרפורמציה נעשה בידודם של היהודים חיוני. אלא שהקמת הגטו, לפי תיאורו של ויינשטיין, לא נתפסה בדרך כלל על ידי היהודים כאסון, והיו אף מקרים שבהם נהגה והקהילה לחוג את יום הקמתו. כמו במסגרות של רובעים עירוניים אחרים באותה עת, איפשר להם הגטו קיומם של חיים בסביבה הומוגנית, תוך פיתוח דפוסי הזדהות נפרדים וסימונם של מקומות קדושים וגיבורים מקומיים.

מאמרו של אפריים שוהם-שטיינר משאיר אותנו במסגרת המילייה היהודי אך לוקח אותנו שוב אחורנית בזמן, אל שלהי ימי הביניים ואל עולמם של חסידי אשכנז. תוך שימוש ב'ספר חסידים' מבקש המחבר להציג את יחסה של החברה היהודית דאז לבעלי מומים מכל הסוגים, והיינו את יחסה של קבוצת מיעוט אל ה'אחר' שבקירבה. היחס ל'אחר' אף עומד במרכזו מתקרה של יוכי פישר-ינון, הדנה בגבולות הזרות והשוני

באנגליה של המאה ה-16. גם היא עושה שימוש במקור עיקרי אחר, הלא הוא ספר הדרשות על מגילת רות שנישאו בשנת 1596 בכפר קטן בסאסקס (Sussex) שבדרום אנגליה. דרך העיסוק במגילת רות אכן מסתברת באורח מקורי הגדרת ה'אחר' בחברה האנגלית של אותה עת – 'אחר' שנשתלבו בו שלושה מאפיינים: החברתי, האתני והמיגדרי. שרון הלוי מעבירה אותנו שוב לקונטקסט שונה לגמרי. היא מטפלת באותם מתיישבים ממוצא אירופאי אשר נשבו על ידי אינדיאנים באמריקה, תחילה על מנת לשעבדם או להשיג עבורם כופר נפש, ואחר כך, מאז אמצע המאה ה-18, במטרה לאמצם כבני שבט במקומם של הנספים במגפות והנופלים בקרב. אך למרות המעבר לסביבה אחרת, כה שונה וכה לא מוכרת, אנו מצויים שוב באותו מעגל של בניית זהויות והגדרתן, פירוקן והחלפתן – בכורה או מתוך בחירה, באופן מכוון או כתוצאה-לוואי של התרחשויות אחרות.

מיקבץ המאמרים הבא מחזיר אותנו למזרח התיכון ולסביבה הקרובה לנו יותר, אלא שהתופעות המתוארות כאן ידועות לעתים אף פחות. כך פורשת לפנינו מירי שפר תמונה של היחס למושג ולשיגעון, בעיקר בבירת האימפריה העות'מאנית, בין המאות ה-15 וה-17. כידוע, נחשב המושג במרבית החברות האנושיות ל'אחר' האולטימטיבי. הוא אומנם 'משלנו' ובכל זאת, כך נדמה, הוא זר לחלוטין; עברה עליו טרנספורמציה אשר הביאה לניכורו הגמור מחברת הרוב. כיצד הוגדר השיגעון וכיצד זוהו המושגעים בחברה העות'מנית של אותם הימים – אלו הן השאלות המרכזיות במאמרה של שפר. שוב, אם כן, לפנינו אותו מהלך מחקרי בסיסי הדן בזהויות שבשוליים. מאיר ליטבק, במאמר המטפל בקהילת העלמא השיעית בעיראק, עוסק דווקא בקבוצה שאיננה שולית. אומנם השיעים היו מיעוט מופלה באימפריה העות'מאנית, אך בעיראק, במהלך המאות ה-18 וה-19, וכחלק מן המימסד הדתי רב העוצמה שהתקיים מעבר לגבול, באיראן, הם זכו בכוח השפעה רב. יחסי כוחות מורכבים התפתחו איפוא סביב קבוצת מיעוט זו, אשר גם בתוכה התרוצצו קבוצות בעלות זהויות אתניות שונות ובעלות עמדות דתיות מנוגדות. כך נוצרה לא אחת, דווקא מתוך עמדה של כוח, יריבות גלויה על משאבים ועל הנהגה בתוך קבוצת המיעוט עצמה, יריבות אשר השפיעה מצידה על קשרי המיעוט עם הרוב. האפשרות להפוך עדת מיעוט לעדה שלטת ממש נידונה במאמרו של אייל זיסר על העלויים בסוריה. הסיפור מתחיל בשנת 1936, בפנייה של מנהיגי העדה העלוית לראש ממשלת צרפת, לאון בלום, שיעשה למניעת מתן עצמאות לסוריה, שכן פירושה של זו היה "שיעבודו של העם העלוי וחשיפתו לסכנה של מוות ואף השמדה". כארבעה עשורים לאחר מכן תפס אחד מבני העדה, חאפז אל-אסד, את השלטון בסוריה ומאז ועד למותו לאחרונה שימש בה נשיא ושלטי יחיד. גם מהפכים מסוג זה אפשריים, איפוא, בהיסטוריה של מיעוטים, ומאמרו של זיסר פורש את תולדות המהפך הזה ואת השלכותיו.

קיומן של קבוצות מיעוט, וכן המתח והמאבקים בין לבין אוכלוסיות הרוב, הינם עניין של קבע. שימיו כימי ההיסטוריה האנושית בכלל. אין תקופה היסטורית שלא היו בה מתחים מסוג זה ואין אזור בעולם שתושביו לא התנסו במאבקים כאלה. לכן, במבט ראשון מפתיע להיווכח, שרק לעיתים רחוקות מיפלו בכך ההיסטוריונים. רק לאחרונה, עם גיבושה של השקפת עולם הרואה בחיוב את הרב-תרבותיות בכל חברה אנושית, ועם גבור העניין של היסטוריונים בנושאים שאינם מגויסים לחיזוקה של מדינת הלאום דווקא, הולך והופך תחום זה למרכזי. לפנינו חמישה עשר מאמרים שלוקמו ועובדו לפרסום בעקבות כנס של החברה ההיסטורית הישראלית ומרכז זלמן שזר. המאמרים שלפנינו פורעים מעט מעט את האפשרויות הממונות בחקר המיעוטים. הם מאפשרים הצצה אל עולמות נשכחים ואל מיגוון אנושי מרתק. הם רומזים על מציאותן של בעיות זהות מורכבות ולא מוכרות, ועל הקשיים החוזרים ומתגלעים של חיים הגונים בצוותא. הם מצביעים על תחום שרק מעט מאוד ממנו נחקר ביתיים, ומזמינים אותנו להמשיך ולעסוק בו, ואולי אף ליישם את מסקנותיו בשיגרת חיינו.



0 01850000472 5
דאנאקוד 185-472

עטיפה: קרן סנדלר, סטודיו קונטרסט